

Monadológia

Gottfried Wilhelm Leibniz *Monadológiá*ként ismert írása egy a filozófiatörténet számos nagy hatású műve közül. Egyedülálló ugyanakkor abból a szempontból, hogy a tömör és fegyelmezett előadás, amely mintegy kézen fogva vezeti az olvasót, végül ezoterikusan megközelíthetetlen világba kalauzol, s tantaloszi csábításoknak tesz ki bennünket. A mű szerteágazó utalásai ugyanis oly módon kínálnak belépési pontot a leibnizi filozófiába, hogy a megértés reményében azonnal tovább is vezetnek nemcsak a leibnizi filozófia páratlanul gazdag belső világa, de keletkezésének szellemi és kulturális összefüggésrendszere felé is. E mű tehát alapos kommentárt igényel. S e tény a *Monadológia* esetében biztosan nem külsődleges elvárás a mű tartalmához képest, hiszen amiként a monász, amelynek „nincsenek ablakai”, az általa tükrözött világ, illetve a többi monász közösségére utal, úgy a leibnizi filozófia kompakt bemutatása is azoknak a szempontoknak, műveknek és filozófiáknak a sokaságához utal tovább, amelyek a maguk módján mind hozzájárultak az *előre megállapított* harmónia rendszeréhez.

A mű olvasása által megkövetelt kommentárok e háromszáz éves hagyománya folytatódott azon a keletkezés tricentenáriumára rendezett konferencián, amelyre 2014 őszén került sor az ELTE Filozófia Intézetének szervezésében. A jelen lapszám tematikus része az itt elhangzott előadások anyagából közöl válogatást.

A nyitószöveg, Boros Gábor *Leibniz és a Monadológia* című tanulmánya, bevezető jellegű írás, amely a címben szereplő mű keletkezésének körülményeit, a gondolatmenet főbb pontjait, valamint a Descartes és Schelling közötti filozófia történetében elfoglalt helyét tárgyalja. A szerző kiindulópontja a *részek* és a *monászok* közötti megkülönböztetés. Amíg a testek osztással keletkező részei *fizikai* természetűek, addig az oszthatatlan egységként jellemzett monászok *metafizikai* értelemben képezik az előbbieké létezésének az alapját. A monászok percepciók végtelen sokasága által belsőleg tagolt létezők, amelyek a szerző szerint „más, magasabb explikációs rendhez tartoznak, mint a(z alkat)részek”, hiszen az utóbbiak divíziója során soha nem juthatunk el az egyszerűig. Boros Gábor tanulmánya e megkülönböztetés nyomán a monászok különböző létszintjeit veszi sorra

a „puszta” monászoktól kezdve a tudatos érzékelésre és egyszerű tapasztalati következtetésekre képes állati lelkeken át egészen az emberi elméig, amelyet „az ész örökkévaló s változhatatlan tartalmakat magában foglaló szubsztanciális egysége” jellemez.

Az „örökkévaló s változhatatlan tartalmak” e szempontját bontja ki Pavlovits Tamás *A végtelen észlelésének problémája az Újabb értekezésekben és a Monadológiában* című írása a végtelen észlelésének a problémáján keresztül. Leibniz szerint nemcsak hogy észleljük a végtelent, de észleleteink voltaképpen mindig a végtelenre vonatkoznak, hiszen végtelenül összetettek. A tanulmányban a szerző e két szempont (a végtelen észlelése / az észlelés végtelensége) viszonyának tisztázására vállalkozik. Ami az elsőt illeti, Leibniz álláspontját Descartes és Locke érveivel ütközteti, amelyek „egyaránt arra a kérdésre vonatkoznak, hogy miként képes az elme véges mennyiségeket a végtelen felé növelni”. A különbség az utóbbi szerzők között abban áll, hogy amíg Locke szerint a végtelen felé növelés iteratív képessége annak bizonyítéka, hogy az elme a végtelen ideáját véges mennyiségekből alkotja meg, addig Descartes úgy véli, elménk csak azért képes felismerni, hogy egy ilyen iteratív művelet a végtelenbe tart, mert már eleve rendelkezik a végtelen ideájával. Leibniz e vitában Descartes pártját fogja. Pavlovits amellett érvel, hogy a végtelen a leibnizi elgondolás szerint nem egyszerűen egy idea a sok közül, hanem az elme észlelőképességének lényegéhez tartozik, és „beépül annak kognitív szerkezetébe”. Mindez a percepciókra vonatkoztatva annyit jelent, hogy „a percepció végtelenül összetett, benne a végtelen adódik az észlelés számára, ám ha elkezdenénk elemezni, soha nem juthatnánk az analízis végére, hiszen a végtelen kívül van ezen a sorozaton”.

A következő két írás a kortárs logika és analitikus metafizika eszköztárával közelít a leibnizi filozófiához, illetve – megfordítva – Leibniz gondolatainak aktualitására mutat rá azáltal, hogy a kortárs elemzésekbe vonja be ezeket. Ujvári Márta *Kontingens kijelentések individuális szubsztanciákról: Leibniz és kommentátorai* című tanulmánya a leibnizi rendszer értelmezésének egyik makacs problémájával, az individuumokról szóló szinguláris kontingens kijelentések kérdésével foglalkozik. Az ezzel kapcsolatos nehézséget az jelenti, hogy a leibnizi igazságkritérium alapján („egy igaz kijelentés alanya minden esetben tartalmazza a predikátumot”) bármely individuum, amely igaz kijelentés alanya lehet, egy komplett fogalommal jellemezhető, azaz konceptuálisan maradéktalanul meghatározott, s belsőleg tartalmazza mindazt, ami róla valaha is állítható. Úgy tűnik tehát, hogy minden tulajdonsága szükségszerűen tartozik hozzá, így e kijelentések – Leibniz állításával ellentétben – nem lehetnek kontingensek. Ujvári e probléma felvázolása után előbb áttekinti és kritikával illeti a szinguláris kontingencia kérdésének megválaszolására tett öt legismertebb szakirodalmi kísérletet, majd végezetül egy hatodik, *egzisztenciaalapú magyarázat* mellett kötelezi el magát. Eszerint az individuumok valóban komplett fogalommal rendelkeznek, ám a létezés nem tartozik ennek elemei közé. A létezés nem elsőrendű fogalom,

hanem az individuumot meghatározó konceptuális összetevő instanciáltságát állítja. Márpedig az instanciáltság ténye (hogy tudniillik a fogalomnak megfelelő individuum létezik a világban) nem szükségszerű, így a szinguláris predikátumnak megfelelő tény fennállása sem lesz az.

Lehetséges világok és deontikus modalitás: érv a leibnizi bikondicionális elemzés ellen című tanulmányában Zvolenszky Zsófia a modális kifejezések, elsősorban a „kell p ” hagyományosan Leibniznek tulajdonított, ún. bikondicionális elemzését vizsgálja, amelynek a legegyszerűbb megfogalmazása a következő: a „kell p ” mondat akkor és csak akkor igaz, ha p minden lehetséges világban igaz. Zvolenszky amellet érvel, hogy az elemzés „csak akkor, ha” iránya nagyon kézenfekvő és fenntartandó, az „akkor, ha” irányt azonban a (törvényekről és kötelezettségekről szóló) deontikus modalitás kontextusában el kell vetnünk. Zvolenszky több érvet is hoz emellett. Az egyik érvesoport a leibnizi elemzés Kratzer-féle klasszikus megfogalmazása ellen irányul. Ezzel a megfogalmazásával kapcsolatban felmerül egy alapvető probléma, nevezetesen: az elemzés a „ha p , akkor kell p ” séma bármely instanciáját logikai igazságként jeleníti meg, ami sok esetben intuitíve hamis mondatokat eredményez. (Egy példa: „Ha a tinédzserek alkoholt fogyasztanak, akkor az Egyesült Államok törvényei szerint alkoholt kell fogyasztaniuk.”) Zvolenszky amellet érvel, hogy az erre a problémára adott megoldási javaslatok, beleértve Kratzer saját, ún. duplamodalizációs stratégiáját, nem kielégítőek. Ezen túlmenően rámutat egy további rokon problémára is, amely nem-kondicionális mondatokat is érint, és mindezek alapján azt állítja: jó okunk van feladni a deontikus modalitás leibnizi elemzésének „akkor, ha” irányát.

A következő két tanulmány szoros egységet alkot, Leibniz és a kínai kultúra kapcsolatait elemzi. A kínai gondolkodás Leibniz számára többszörösen is kitüntetett jelentőséggel bírt. Amikor az *univerzális harmónia* eszméje köré szerveződő saját gondolatai kibontakozóban voltak, érdeklődését felkeltette a jezsuiták kínai missziója, amelyre a keleti és nyugati kultúrák ellentétes pólusai között létesítendő harmónia eszközeként tekintett. Amint *Leibniz Kína-képe* című tanulmányában Várnai András fogalmaz: „Egy új kultúrvilág jelentkezett előtte, melyre vágyott, egy összetartott, rendezett állam, mely a tudományok és művészetek virágzásában élt és egy uralkodó, aki maga is tudós és filozófus.” Várnai tanulmánya részletesen elemzi Leibniz Kína-képének forrásait, az európai recepció korai fejleményeit és azokat a teológiai-filozófiai vitákat, amelyek (mint a rítus-vita) hatással voltak e leibnizi kép alakulására.

Soós Sándor *Leibniz és a Változások Könyve* című tanulmánya nem kevésbé átfogó elemzés, jóllehet a vizsgálódások centrumában itt a címben szereplő írás Leibnizre gyakorolt hatása áll. A világ állandó mozgásban lévő átalakulását s a dolgok egymásba alakulásának törvényszerűségeit tárgyaló ősi kínai írás, valamint az ehhez kapcsolódó értelmezési hagyományok bemutatása után a szerző azokat a pontokat ismerteti, amelyek miatt Leibniz a *Változások Könyvét* univer-

zális filozófiai alpműnek tekintette. A könyvben található hexagramoknak a neokonfuciánus Sao Jung által adott körkörös elrendezésében Leibniz a kettes számrendszer alapjait vélte felfedezni, ami – nézete szerint – arról tanúskodik, hogy a kínaiak az európai matematikát évezredekkel megelőzve fedezték fel a kettes számrendszert. Úgy véli továbbá, hogy a műben található folytonos és megszakított vonalak az *egységet* és a *semmit* képviselik, így a semmiből teremtést szimbolizálják – nemcsak matematikailag értelmezendők tehát, hanem az általa keresett univerzális nyelv (egyfajta *characteristica universalis*) alapjait és ezen keresztül az egységes és teljes világmagyarázat kulcsát is tartalmazzák. „A diagramban bemutatott tökéletes matematikai struktúra a világ rejtett tökéletességének reprezentánsa. Önmagában megálló és nyelveken túli képi kinyilatkoztatás” – fogalmaz Soós.

A kínai gondolkodás Leibnizre gyakorolt hatásával kapcsolatban Joseph Needham igen erős álláspontot fogalmazott meg, amikor 1956-os könyvében (*Science and Civilisation in China*) a leibnizi *Monadológia* számos tézise mögött vélte kínai forrásokat felfedezni. Soós Sándor részletesen nem elemzi a kérdést, de a leibnizi filozófia tételeit maga is a *Változások könyvével* összefüggésben idézi. Várnai András határozottabban fogalmaz. Ő úgy véli, hogy „Needham alaptézise, miszerint a neokonfuciánus eszmekör, melyet Leibniz a jezsuita fordítások és interpretációk révén ismert meg, alapvető hatást gyakorolt volna gondolkodására [...], kissé túlzó”. Várnai alapvető hatások helyett inkább normatív programként ábrázolja Leibniz sinológiai törekvéseit: „Nem arról van szó, hogy filozófiáját »összehozta« volna a kínai bölselettel, mintegy abból merítve, hanem azt akarta felmutatni, hogy az »előre elrendezett harmónia« világában egymásra vonatkozásban kell legyenek ennek a harmóniának a különböző kultúrákban való »leírásai«.”

A tematikus blokk utolsó írásában (*A newtoni természetfilozófia leibnizi kritikája a 21. század elején*) Székely László a Leibniz–Clarke-vitát elemzi két mai szempont alapján: az egyik a tér/idő kérdése a relativitáselméletben, a másik az intelligens tervezettség problémája. A szerző arra mutat rá, hogy az ezekkel kapcsolatos 18. század eleji vita nemcsak tartalmi vonatkozásaiban gazdagíthatja a mai diskurzust, de kulturális szempontból is fontos, amennyiben mentes azoktól a szcientista előfeltevésektől, amelyek ma súlyosan károsítják a szellemi életet. Ami az első kérdést illeti, Székely amellett érvel, hogy noha a relativitáselmélet *geometriai* interpretációja elveti az abszolút tér fogalmát, a tér és az idő kezelése tekintetében a Newton–Clarke-féle állásponthoz áll közel, míg a *fizikai* értelmezés Leibniz nézeteihez közelít. Amíg ugyanis a ma általánosan elfogadott geometriai értelmezés a téridőt a fizikai részecskék és mezők által befolyásolt, ám mégis független entitásnak tekinti, addig a fizikai interpretáció szerint a relativisztikus jelenségek hátterében nem a téridő geometriája, hanem a fizikai részecskék és mezők közötti kölcsönhatások állnak.

Ami a második problémát illeti, Székely szerint mind Leibniz, mind pedig Newton meg volt győződve a természet értelmes tervezettségéről. Ám amíg

Leibniz éles elvi különbséget tett a fizikai (mai fogalmaink szerint természet-tudományos) és metafizikai problémák között, azaz elgondolhatónak tartotta az *isteni beavatkozást nem igénylő*, ám mégis Isten által alkotott természet fogalmát, addig vitapartneri Isten létezésére a *fizikai* világ rendjének hiányaira és az ezek által szükségessé tett isteni beavatkozásra utalva mutattak rá. Ez utóbbi álláspont jól összevethető az *intelligent design* elméletének mai formáival, amelyben a természettudományos magyarázat „réseit” keresve érvelnek az isteni tervezet mellett. E megfontolások szcientista logikájával szemben nemcsak Leibniz látta világosan, hogy egy hézagok nélküli természet is lehet teremtett, de voltaképpen Newton és Clarke sem csupán a rendszeres működés réseihez kötötte Isten teremtő aktivitását.

Székely László tanulmányának utolsó megállapításai, valamint a kínai kapcsolatok elemző szövegek arra hívják fel a figyelmet, hogy a leibnizi írások nem csupán szűkebb filozófiai tartalmuknál fogva érdemelnek figyelmet, hanem egy vonzó kulturális attitűd dokumentumaiként is. Kétszeres értelemben is nyitottság jellemzi ugyanis ezeket az írásokat. Egyrészt egy olyan korban születtek, amelyekben a tudományok módszertana és intézményrendszere csupán kialakulóban volt, így e szövegek fizikai kérdéseket tárgyalva is rendkívül érzékenyen rezonáltak számos olyan filozófiai és teológiai szempontra, amelyet ma – joggal vagy jog nélkül – igyekszünk távol tartani ezektől. Másrészt az univerzális harmónia ígézetében, azaz egy geográfiailag is széles látókörű politikai, morális és tudományos vízió jegyében olyan interkulturális nyitottság jellemzi e szövegeket, amely kész túllépni Európa szellemi és földrajzi határain, s nagy érdeklődéssel fordul idegen népek kultúrája és bölcsessége felé.

Schmal Dániel

